

סעודת יוסף ואחיו

וַיִּמְהַר יוֹסֵף כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו אֶל אָחָיו וַיִּבְקֶשׁ לְבָכוֹת וַיָּבֵא הַחֲדָרָה וַיִּבְדֵּךְ שְׁמָהּ: וַיִּרְחֹץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפֵּק וַיֹּאמֶר שִׂימוּ לַחֵם: וַיִּשְׂמוּ לוֹ לְבַדּוֹ וְלֵהֶם לְבַדָּם וּלְמִצְרַיִם הָאֲכָלִים אֹתוֹ לְבַדָּם כִּי לֹא יוּכְלוּן הַמִּצְרַיִם לֶאֱכֹל אֶת הָעֵבְרִים לַחֵם כִּי תוֹעֵבָה הוּא לְמִצְרַיִם: וַיִּשְׁבוּ לְפָנָיו הַבָּכָר כְּבָכְרָתוֹ וְהַצְעִיר כְּצַעֲרָתוֹ וַיִּתְמָהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ: וַיִּשָּׂא מִשָּׂאת מֵאֵת פָּנָיו אֲלֵהֶם וַתֵּרֵב מִשָּׂאת בְּנֵימָן מִמִּשָּׂאת כָּלֶם חֲמֵשׁ יָדוֹת וַיִּשְׁתּוּ וַיִּשְׁכְּרוּ עִמּוֹ: (בראשית מג לל-לד).¹

בראשית רבה צב ה פרשת מקץ – וישבו, ויתמהו, וישתו וישכרו

"וישבו לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו" (בראשית מג לג) - נטל את הגביע והיה עושה עצמו כמערים ומריח בגביע.² אמר: יהודה שהוא מלך יושב בראש,³ ראובן שהוא בכור ישב שני לו, וכן כולם. אמר: אני אין לי אִם ובנימין לו אִם, כשילדתו אמו – מתה. בשל כך, יבוא ויתן ראשו אצלי. לפיכך: "ויתמהו האנשים איש אל רעהו".⁴

"ותרב משאת בנימין ממשאת כולם חמש ידות" - נתן לו יוסף ונתנה לו אסנת, נתן לו מנשה, נתן לו אפרים, וחילק עם אחיו, זהו שכתוב: "ותרב משאת בנימין ממשאות כולם".⁵

"וישתו וישכרו עמו" - עמו שתו, אבל חוץ ממנו לא שתו, שאמר ר' לוי: כל כ"ב שנה שלא ראה אותם לא טעם טעם יין - אף הם לא טעמו טעם יין עד שראו אותו. זהו שכתוב: "וישתו וישכרו עמו" - עמו שתו, חוץ ממנו לא שתו.⁶

רבי בחיי בן אשר בראשית מג לג – הדיבור הסמוי בהיכר הקולות למבין בחכמה

ויש לשאול: מה היה מחשבתם בגביע? אם תאמר שהיה אצלם הגביע ההוא כמעשה הכלים העשויים לשעות או בחכמת הכוכבים והמזלות, בכל ארץ מצרים הורגלו בזה הרבה ולא היה להם לתמוה בזה.⁷ אבל נראה שהיתה

¹ מה פשר סעודה זו של יוסף ואחיו עד ששתו והשתכרו ביחד? מה מנסה יוסף לעשות? להתחיל להתפייס איתם או להמשיך להתעמר בהם? האם הוא שולח להם רמזים והם לא מבינים? ראו מתחילת הפרק שהם מביאים לו מנחה, הוא משחרר את שמעון, הוא רואה את בנימין, יוצא לחדרו לשעה קלה. אז מה קורה כאן? ניסיון לפיוס שכשל, רמז לאחים שלא הבינו, או מוקש נוסף בדרך הפתלתלה של התוודעות יוסף אל אחיו? האם לרגע מתפתים שני הצדדים להפוגה של סעודה ביד המשנה למלך, לשתייה ולשכרות ולשכחת מה שעובר עליהם? האם הייתה זו שתייה של "יין ישמח לבב אנוש" (תהלים קד טו)? או שמא "תנו יין למרי נפש" (משלי לא ו)?

² במקרא נזכר הגביע לראשונה בתחילת פרק מד כאשר יוסף מצווה לאשר על ביתו: "וְאֵת גְּבִיעֵי גְבִיעֵי הַכֶּסֶף תִּשִּׂים בְּפִי אֲמִתַּחַת הַקָּטָן וְכוּ" וְאֲחִיכֶם בְּהִטְחַת הָאֲשָׁמָה שֶׁהָאֲחִים גָּנְבוּ אֶת הַגְּבִיעַ בּוֹ" נָחַשׁ יָנַחַשׁ אִישׁ אֶשְׁרֵךְ כְּמִנִּי". המדרש הוא שמקדים את נושא הגביע ומשלב אותו בתחילת הסעודה עם האחים על מנת לקשר את הסעודה עם הרדיפה והאשמת הגניבה (כפי שנראה להלן). קשה להקשות מהמדרש על המקרא (למה לא נרמזו האחים בעקבות הניחוש בגביע), אבל זה בדיוק מה שהמדרש עושה על מנת לנסות לתת פשר לסעודת יוסף ואחיו ולענות על שאלותינו לעיל.

³ מה פשר מתן תואר מלך ליהודה כאן? מה רוצה המדרש לומר בזה? בטווח המיידי שיוסף אומר לאחים (ובקריצה ליהודה) שהוא יודע מי כאן השליט ומי הוא שהחליט על מכירתו, ובטווח הארוך שיוסף מכיר בעצם בבכירותו של יהודה כפי שאכן אירע במהלך ההיסטוריה ושאיתו בנימין שכעת הוא מצרף אליו עתיד בסופו של דבר להיות חלק ממלכות יהודה ולא בית יוסף. הפלגנו ומרחקים.

⁴ ראו בבראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה צג: "אמר ר' שמואל בר נחמן: מה עשה יוסף באותה שעה? עשה להם סעודה גדולה. וכיון שבא להסב נטל את הגביע והיה מקיש בו והיה אומר: ראובן שמעון לוי ויהודה יששכר זבולון בני אִם אחת הם. היכן הם? הביאום והסיבום זה אצל זה. דן ונפתלי בני אִם אחת הן, הביאום והסיבום זה אצל זה. גד ואשר בני אִם אחת הן, הביאום והסיבום זה אצל זה. נשתייר בנימין, אמר: זה יתום ואני יתום, נשב אני והוא". ופרשני המדרש (ופרשני רש"י שמצטט מדרש זה) מסבירים שזה פשר המילים בפסוק: "הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו", שהיו ארבעה בכורים (וצעירים) כל אחד מאם אחרת. האם בעובדה שידע יוסף לסדר אותם עפ"י אמותיהם, כולל הושבתו ביחד עם בנימין בתירוץ זה או אחר, הוא רומז להם משהו והם לא מבינים?

⁵ מדרש בראשית רבה הוא מדרש פרשני שמפרש את הפרשה עפ"י סדר הפסוקים במקרא (לא כולם בהכרח) ולא מדרש דרשני הבנוי סביב נושאים או מוטיבים. כאן הוא מפרש את נושא המתנות שיוסף ומשפחתו חלקו לבנימין יתר על שאר האחים. האם דבר זה, בנוסף על החלוקה הפלאית עפ"י הגביע לא עורר את חשדם של האחים מי הוא "האיש" שלפניהם? ואם חשדו, מה יכלו לעשות? לחזור על הסיפור המקורי שספרו לו בפעם הראשונה: "שְׁנַיִם עֶשֶׂר עֶבְדֶיךָ אֲחִים אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד בְּאַרְצָךְ כְּנָעַן וְהִנֵּה הִקְטַן אֶת אֲבִינוּ הַיּוֹם וְהָאֶחָד אֵינָנוּ" (בראשית מב יג), לפרט יותר ולהרחיב? ומצד יוסף, האם הכל היה מתוכנן מראש כולל המתנות שאסנת ובניו נתנו לגיס ולדוד בנימין, או שמא היו אלה מעשים ספונטניים? אולי גם יוסף לא שלט בכל מהלך העניינים שהתגלגלו ביד נעלמה לאן שהתגלגלו.

⁶ ראו בגמרא שבת קלט ע"א שתי שיטות אם: "מיום שפירש יוסף מאחיו לא טעם טעם יין, דכתיב: ולקדקד נזיר אחיו" – שנהג יוסף בנזירות מיינ מאז שנפרד מאחיו ואף הם נהגו מצידם כך (להוציא את המקרה הזה שהרי אי אפשר לסרב למשנה למלך מצרים), או שמא האחים כן שתו יין כל אותם שנים אבל הקפידו שלא לשתות לשכרה. וכאן שתו לשוכרה! ויוסף שתה? עפ"י פשט הפסוקים ("וישתו עמו") ולשון הגמרא בשבת ובמדרש בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת ויגש פרשה צג: "מיום שפירש יוסף מאחיו לא שתו יין עד אתו היום, אלא נזרו כולם מן היין, ואף יוסף לא שתה יין עד אותו היום, אלא נזר עצמו מן היין שנאמר: ולקדקד נזיר אחיו" - נראה שגם יוסף שתה איתם, אך אולי שתה (או עשה עצמו שתה) ולא השתכר. האם הקפיד לשמור על פקחוננו ולא רק משום כבוד המלכות? עוד על השתייה והשכרות להלן.

⁷ ניחוש בכלים כמו "העשויים לשעות" או לחכמת הכוכבים היה מוכר גם בארץ כנען ולא ממנו התפעלו האחים ותמהו.

חכמה מחודשת אצלם בהיכר הקולות, שהרי ידוע הוא כי בקול מתערב בו הדבור למי שיבין החכמה, וכן אמרו: קול ורוח דבור,⁸ וכמו שאמרו רז"ל בקול הנשמע בשיבולים בימי ניסן בשעה שאין הרוח מנשבת, כי אותה תנועה הוא שבח והודאה להקב"ה, והוא שאמרו רז"ל: (פרקי שירה פ"ג) מנין שהשבלים אומרים שירה, שנאמר: "יתרועעו אף ישירו" (תהלים סה יד).⁹ ובאותה תנועה יש קול, ובאותו הקול מתערב בו דבור למבין החכמה ההיא. ועל כן היו אחי יוסף חושבים כי בהכאת הגביע היה הדבור מתערב עם הקול, ואין הדבור נשמע ומוכן כי אם לבעל החכמה לבדה, ועל כן אמר: "ויתמהו האנשים איש אל רעהו", כי לא היה הענין מן החכמות המצויות ביניהם רק היתה חכמה מחודשה והיו תמהים עליה.¹⁰

רד"ק בראשית מג לג-לד – פשר התמיהה

"וישבו לפניו" - כמו שצוה הוא להושיבם הבכור כבכורתו: "ויתמהו" - כי איך היה מכיר אנשים שנולדו כולם כשבע שנים¹¹ מי גדול מחבירו, וזה היה תמוה בעיניהם. ובבראשית רבה: נטל הגביע ועשה עצמו כמריח ואמר יהודה שהוא מלך ישב בראש, ראובן שהוא בכור שני לו וכן כולם, ואמר בנימין לית ליה אמא ואנא לית לי אמא לישב גבאי, לפיכך ויתמהו האנשים ...¹²

וכל זה הקירוב שקרָבם ושפָּבָדָם חשבו הם כי היה עושה חלף מה שהקניטם וציערם, ובנימין היה מחבב יותר לפי שהביאו מארצו והפרידו מאביו ללא דבר, והיה מְפִיס דעתו בזה:¹³

העמק דבר בראשית מג לד פרשת מקץ – סעודת מצווה

וישכרו עמו. יותר ממה שאמר יוסף כי אתי יאכלו וגו', ללמד שהיה בצוותא בשמחה עמהם.¹⁴

⁸ את השילוב קול-רוח-דיבור לא מצאנו בחז"ל ונראה שהוא לקוח מספרות הסוד והקבלה. ראו אוצר מדרשים (איזינשטיין) מעין החכמה שמסביר ששלושתם משולבים בתנועת הרוח שנוצרת כאשר האדם פותח את פיו לומר משהו: "שהתנועה היא הקול מפני שיוצאת בהברה ומורה על הרוח ... ושניהם כאחד נקראים דבר מפני האויר שבא משניהם וזהו קול ורוח ודיבור". אבל נראה שמדרש בראשית רבה כבר מקדים ומגדיל כשהוא מדבר על הריח שיצא מהגביע שבו הערים יוסף על האחים.

⁹ ראו פסוקים י-יד בסוף פרק סה בתהלים על הגשם המרווח את הארץ והיא מצמיחה יבול ומזון וחיים באים לעולם: "פְּקֻדַת הָאָרֶץ וְתִשְׁקָה רֵבֶת תַּעֲשֶׂרְנָה ... תִּלְמִיָּה רִוּה נַחַת ... צִמְחָה תִּבְרָךְ: ... יִרְעֶפוּ נְאוֹת מִדְּבַר וְגִלְ גְּבֻעוֹת תַּחְגְּרֶנָּה", והפסוק המסיים שם: "לְבִשׁוּ כְרִים הַצֹּאן וְעִמְקִים יִעֲטֶפוּ בֶרֶךְ יִתְרֹעְעוּ אֶף וְיִשִּׁירוּ" – פסוק המשמש מקור לשירת העשבים. והדרשה בגמרא ראש השנה ח ע"א: "אימתי לבשו כרים הצאן? בזמן שיתרועעו אף ישירו. אימתי שבלים אומרות שירה – בניסן", ופירוש רד"ק על הפסוק בתהלים: "יתרועעו אף ישירו, שיבולי הבר יתרועעו אף ישירו, כי השבלים המלאים בנושבו בהם הרוח ישמיעו קול כאילו יתרועעו וישירו". אבל רבי בחיי הולך עוד צעד ומתאר את הקול המסתורי "הנשמע בשבלים בימי ניסן בשעה שאין הרוח מנשבת".

¹⁰ תמהו האחים על הניחוש המיוחד שעשה יוסף שכמותו לא הכירו, בקול שמתערב בו דיבור "למי שיבין החכמה" (ובמדרש עפ"י הריח). וזה שגרם להם לתמיהה, ולהקל על יוסף לטעון שגנבו את הגביע (שרצו לקחת חכמה מצרית זו לארץ כנען). לעניינינו, האם בתהליך ניחוש מתוחכם זה ניסה יוסף לרמוז להם (לאיים עליהם) שהוא יכול גם לגלות את סודם ומוטב שיתוודו בעצמם? האם זו הסיבה שהמדרש מכניס את הגביע לסעודת יוסף ואחיו (ולא רק לצורך העצמת הגניבה והאישום: "כי נחש ינחש איש אשר כמוני")? בתקופה של שבע שנים.

¹² כך גם מפרש רשב"ם, הרא"ש ואחרים שתמיהת האחים הייתה על סדר ישיבתם שהתאים לגילם: "צוה יוסף להושיבם כך: ויתמהו. שהרי כולם נולדו בשבע שנים ואין להבחין איזה קודם לזה". אך פרשנים אחרים ודווקא מאסכולת בעלי התוספות הצרפתים מפרשים שהאחים ישבו בסדר הנכון מעצמם והתמיהה הייתה מי הוא בעצם השליט הזה. ראו פירוש הדר זקנים: "ויתמהו האנשים. על כרחך לא קאי האי תמיהה להושיבו לפניו הבכור כבכורתו דהא לא כתיב ויושיבם אלא וישבו מעצמם. אלא מה היתה התמיהה? ממה דכתיב: וישמו לו לבדו. אמרו: מה טיבו של זה? אינו לא עברי ולא מצרי כיון שהוא אוכל לבדו". כך גם פירוש חזקוני: "ויתמהו - על כרחך לא היתה התמיהה אוישיבו לפניו הבכור כבכורתו, דהא לא כתוב ויושיבם אלא וישבו מעצמם. אלא תמהו על אשר ראו וישמו לו לבדם ולהם לבדם ולמצרים לבדם. אמרו: מה טיבו של זה מדהוא אוכל לבדו, אינו לא מצרי ולא עברי". כאן יש לנו הסתמכות על פסוקי המקרא עצמם, בלי צורך בגביע המדרש, שאכן הזימון לסעודה היה במטרה לעורר עוד 'נקודה קטנה' בלבם של האחים. אמנם, לא סביר שתמיהה זו, באיזו שיטה שתהיה, היא שתביא את האחים לפתוח את סגור ליבם לפני השליט הכל יכול, אבל אפשר שנקודה מצטרפת לנקודה ורמז מתחבר לרמז. יוסף אולי ציפה שהחיבור יהיה כבר כאן, אבל בדיעבד הייתה סעודה זו עוד נקודה על הגרף וההתפרקות אירעה בנאומו של יהודה.

¹³ כאן מציע רד"ק את הגישה הפייסנית, לפחות מנקודת ראות האחים. האחים נוכחים לדעת ששליט מצרים איננו איש רע שסתם מתנכל להם. הנה הוא משנה את יחסו אחרי שהם קיימו את הבטחתם. ושליט זה אפילו מבין מה המשמעות של בקשתו להביא את 'האח הקטן' (שעפ"י המדרש היה בן שלושים ...) ולהפרידו מאביו. ראו בדומה פירוש כלי יקר בראשית מג לד: "וישא משאת מאת פניו וגו'. האחים סברו שלכך הוא נותן להם מתנות ומכבדם כדי לפייסם מה שחשדם במרגלים ואין בהם. ותרב משאת בנימין, לפי שעל ידי חשד זה הביאו בסכנת הדרך חנם". עם שליט שמגלה כעת יחס אנושי אפשר אולי גם להידבר ... אך מנגד, ראו פירוש עקידת יצחק (רבי יצחק עראמה) שמחזיר אותנו אל התמיהה: "ויתמהו האנשים הרואים את כבודם איש אל רעהו לאמר הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. ועוד כי לא ידעו מה טיבן אצל אדוני הארץ אשר עשה להם את כל הכבוד הזה". מחד גיסא, "מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד", אבל מאידך גיסא "לא ידעו מה טיבן אצל אדוני הארץ" ולך תדע מה בדיוק ובאמת חושב עלינו האיש המסתורי הזה. בקיצור, האחים תמהים ומבולבלים וקשה לחשוב שמבלבל זה תצא הודאה והכרה על חטא ותצמח אחווה מחודשת.

¹⁴ ובפירוש הרחב דבר מרחיב הנצי"ב לסעודת מצווה של ממש: "נראה לומר באשר היו חייבים להודות לה' שמילטם מן החשד של מרגלים, והרי השלטון ידע והכיר כי כנים המה, ופייסם הרבה על החשד. וכמו שהיה בבית המקדש נהוג להביא תודה ובשעת אכילת התודה לפרסם את הנס ולספרו, כדכתיב: לך אזבח זבח תודה ובשם ה' אקרא". והוא ממשיך שם לדון בדיני סעודת הודיה שצריכים עשרה ובדיעבד מספיק "תרי רבנן שמבינים הספור אל נכון, על כן כשהצטרפו עם בנימין שלא היה בצרה, והשלטון התחבר ג"כ עמם, שתו כוס ישועות ושכרו עמו בחזוה ובשמחה של מצוה כדן תודה לה' ... לקרוא בשם ה' על כוס ישועות", ועוד הוא מפליג שם

ספורנו בראשית מג לד פרשת מקץ פרק מג – נסחפו בשתייה

"וישכרו עמו". במיני יין מלכות רב שנתן לפניו שלא היו מורגלים בהם. ולא השגיוח שלא לשתות כל צרכם מן הראשון,¹⁵ כאשר ראו לעשות לכל סועד עם הגדולים, כאמרו: "כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך" (משלי כג א).¹⁶

משך חכמה בראשית מג לד פרשת מקץ – במכוון עשה יוסף

"וישתו וישכרו עמו". סיפר זה הכתוב כי במכוון עשה זה יוסף, שכאשר יאמר שבנימין גנב הגביע, איך יקחהו לגנב בתוך ביתו לעבד, ומי הוא המחזיק גנב בתוך ביתו?! לכן שתו יין, ויאמר 'שהרבה יין עושה' (סוטה משנה ז א), ומחמת שהיה שתוי ומלא יין חמד הגביע אשר ינחש בו יוסף. אך הם יצאו כאור הבוקר (מד, ג), וישנו בלילה אחר הסעודה, ואילו שתו יין הלא שינה מפיגתם! לכן "וישכרו עמו" - ששתו יותר מרביעית כדי לשכר, ואין שינה מפיגתו, אדרבא! כל שכן ששינה משכרתו, כדאמר בעירובין דף סד עמוד ב.¹⁷

אור החיים בראשית מד א פרשת מקץ – בראייה של הבוקר שלמחרת

"מלא את אמתחות האנשים אוכל ... ואת גביעי גביע הכסף תשים בפי אמתחת הקטון וגו'".¹⁸ צריך לדעת טעם יוסף בעניינים אלו. ואם לצערם הלא מעשיו מוכיחים כי גמר בלבו השלום ואכל ושתה עמהם והראה להם שלום. ואולי כי נתכוין לג' דברים. האחד, כדי שיכופר להם עון הגניבה שגנבוהו היה עושה להם דברי חשד כדי שיהיה הבושת על מין העון עצמו של יוסף ויכופר עונם. והב"ת, לראות אם יתנו נפשם על בנימין ובאמצעות זה יכיר כי מודדין מדידת אחוה עם אחיו ויכפר להם עונם. והג', לרמוז להם ענין הגניבה, אולי יתחילו להרגיש כי יש מי

לארבע כוסות של פסח! ואנחנו קוראים פירוש מפתיע זה ותמהים איש אל אחיו: זה מה שיוסף ואחיו קיימו שם? סעודת מצווה והודיה ושתו "כוס ישועות"? מה מבקש הנצי"ב לומר? נשמח לשמוע לקח משואבי המים ועד אז נעלה את ההשערה שיש כאן הקצנה ב"הפוכה". במקום לאיים על האחים וללכת בדרך החשד והצורך בוויודי ובכפרה, יוסף מקיים 'סעודת הודיה' שמטרתה לסלק כל חשד בתקווה שמישהו מבין האחים יתעורר וישאל: על מה ההודיה? לשמחה זו מה עושה? ויוסף יענה: קיימתם הבטחתכם להביא את בנימין, ובישרתם לי שאביכם חי, והנה אני משחרר לכם את שמעון ומחזיר לכם את כספכם וכו'. או אז יתחיל להתגלגל שיח ומישהו יאמר שההודיה עוד לא שלימה ויתוודה שנתר בארץ כנען אבא זקן שלא בדיוק "שלום לו", ולמה חשוב לך שליט מצרים שלום אבינו וכו', והתוודעות האחים ויוסף תהיה ע"י מאכל ומשקה ויין כי המלך ויפתחו לבבות ופיות ויוצאו השדים וינקו האורות. האמנם?

¹⁵ לא לשתות יותר מהכוס הראשונה ולהסתפק בה.

¹⁶ והפסוק הסמוך שם במשלי: "וְשִׁמְתָּ שִׁפְיָן בְּלֶעְגָּךְ אִם בְּעַל נֶפֶשׁ אֶתָּה". ראה רש"י על הפסוקים שם: "כי תשב ללחום - לאכול: בין תבין - תן לבך לדעת מי הוא אם עינו צרה או יפה" וכך גם מפרשים פרשנים אחרים. כאשר אתה מוזמן אחר כבוד אל בית המושל, שים לב והיזהר! והאחים לא נזהרו והתמכרו ליין. אחרי שמספר שנים התנזרו מהיין כמדרש בראשית רבה לעיל, או לפחות "לא היו מורגלים" ביין מלכות כלשון ספורנו, במקום לשתות מעט, לחוש נינוחים ואולי להפסיק לשמור סודם ולקיים מאמר הגמרא בעירובין סה ע"א: "נכנס יין יצא סוד" (ראה שם גם: "כל המתפתה בינו יש בו מדעת קונו ... כל המתיישב בינו - יש בו דעת שבעים זקנים"), מתפתים האחים לשתות עוד ועוד והיין שהיה צריך להיות יועץ, הפך לרועץ ויוסף רואה אותם בקלקלתם ומשנה את תוכניתו. ראו בהקשר זה את פירוש אזניים לתורה (הרב זלמן סורוצקין) שמבחינך בין יוסף ששתה יין כי הכיר את אחיו ושמח לקראת בנימין ושמע שאביו בין החיים ולפיכך התיר לרגע את נזירותו ובין האחים שלא הכירו את יוסף והיו עדיין במצוקה גדולה ששתו תחילה "מפני הנימוס ומפני היראה", אבל אח"כ נמשכו ביין על מנת לשכוח את צרתם וכפסוק שכבר הבאנו לעיל: משלי פרק לא פסוק ו

(1) תנו שכר לאובד ויין למרי נפש:

¹⁷ אם את פירוש ספורנו לעיל הבנו על דרך החיוב מצד יוסף, בא פירוש משך חכמה וטוען בדיוק ההפך. כל עניין שתיית היין ואולי הסעודה כולה היו חלק מתוכנית מתוחכמת של יוסף לקחת אליו את בנימין ולהרחיק כל טענה אפשרית איך זה הוא לוקח תחת חסותו את מי שהוא מאשים בגניבה! התשובה: היה שתוי ומחמת שכרותו חמד את הגביע. גם השינה שבד"כ מפיגה את היין, לא פעלה כאן משום ששתו "יתר מרביעית כדי לשכר". ראו דברי רב נחמן בגמרא עירובין אליה מפנה משך חכמה: "לא שנו אלא ששתה כדי רביעית, אבל שתה יותר מרביעית - כל שכן שדרך טורדתו ושינה משכרתו" וכאן אכן יש למחרת המשתה יציאה לדרך חזרה לארץ כנען שמן הסתם הטרידה את האחים והחזירה אותם באחת לקרקע המציאות. את החיבור של שתיית היין עם היציאה מוקדם בבוקר למחרת (בעצם עוד בלילה) מצאנו גם בפירוש אלשיך שמקשר את הכל גם עם תרגיל מילוי האמתחות כסף וגניבת הגביע ואלה דבריו: "ועוד יש תימא עליהם כי עדיין לא הטהרו מצער הכסף אשר מצאו בפי אמתחותיהם, ולמה לא בדקו האמתחות טרם יצאו משם? אך הנה התחכם, כי אחר ששתו וישכרו עמו באהבה שם, לא עלה על רוחם (ש)עליהם יערימו סוד. ונוסף גם השכרות שדעתם בלתי מיושב להסתכל בעת המילוי. אז ויצו לאשר על ביתו וכו' מלא את אמתחות האנשים וכו' ואת גביעי גביע הכסף וכו'". ומכאן, הדרך ישרה לפירוש אור החיים כדלהלן.

¹⁸ פירוש זה של אור החיים ממוקם על הפסוקים שלמחרת 'סעודת יוסף ואחיו'. תחילה, עוד באותו הלילה הוא מצווה על "אשר על ביתו": "מלא את אמתחות האנשים אכל כְּאִשֶׁר יוֹכְלוֹן שְׁאֵת וְשִׁים כֶּסֶף אִישׁ בְּפִי אִשֶׁתוֹ: וְאֵת גְּבִיעֵי גְבִיעֵי הַכֶּסֶף תְּשִׂים בְּפִי אִמְתַּחַת הַקֶּטָן וְאֵת כֶּסֶף שְׁבָרוֹ וכו'". ומיד עם אור ראשון: "קום רדף אַחֲרַי הָאֲנָשִׁים וְהַשְׁגַּתְם וְאִמְרַתְ אֱלֹהִים לְמָה שְׁלַמְתֶּם רְעָה תַּחַת טוֹבָה: הֲלוֹא זֶה אֲשֶׁר יִשְׁתָּה אֲדָנִי בּוֹ וְהוּא נִחַשׁ בּוֹ הֲרַעְתֶּם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם" (כאן נזכר לראשונה הגביע במקרא). ובתווך, הפסוק הענייני: "הַבֶּקֶר אֹרֶךְ וְהָאֲנָשִׁים שְׁלָחוּ הֵמָּה וְחֲמֵרֵיהֶם". רוב מכריע של הפרשנים והמדרשים מפרשים פסוק זה על דרך החיוב שלא פטרם יוסף בלילה שהוא סכנה, אלא רק עם אור הבוקר. אבל אפשר לקרוא פסוק זה באופן אחר, שבשילוח מיד עם אור ראשון - נגמרה החגיגה. ראו שוב פירוש אלשיך על הפסוק שמדגיש את תחכום יוסף שהאחים שתו והשתכרו עד הבוקר ושיילח אותם עם חושך אחרון על מנת שלא ימששו ויבדקו את תכולת האמתחות שלהם, וכאשר יינם עדיין לא פג.

שמכיר מעשיהם בבית הלז. וכן מצינו לו שהיה רומז להם הדבר בפרטים אחרים, דכתיב: "וישבו לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו וגו' " (בראשית מג לג) וכאלה רבות:¹⁹

בראשית לז כה-כז פרשת וישב – סעודה כנגד סעודה

וַיֵּשְׁבוּ לְאָכַל לֶחֶם וַיִּשְׂאוּ עֵינֵיהֶם וַיֵּרְאוּ וְהִנֵּה אֶרְחַת יִשְׁמַעְאֵלִים בָּאָה מִגְּלָד וּגְמַלֵּיהֶם נִשְׂאִים נְכֹאֵת וּצְרִי וְלֹט הוֹלְכִים לְהוֹרִיד מִצְרֵימָה: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל אַחִיו מַה בָּצַע כִּי נִהְרַג אֶת אַחִינוּ וְנִסְיְנוּ אֶת דָּמוֹ: לָכוּ וְנִמְכְּרוּנוּ לְיִשְׁמַעְאֵלִים וְיִדְנוּ אֶל תְּהֵי בּוֹ כִּי אַחִינוּ בְּשָׂרְנוּ הוּא וַיִּשְׁמְעוּ אַחִיו:²⁰

בראשית רבה פרשה ק סימן ח – סעודה כנגד אי סעודה

"וישב יוסף מצרימה הוא וכל אחיו ... ויראו אחי יוסף כי מת אביהם וכו' " (בראשית נ ד-טו) ... ר' לוי אמר: שלא זמנן לסעודה. אמר ר' תנחומא: הוא לא נתכוון אלא לשם שמים, אמר: לשעבר אבא מושיבני למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור. עכשיו, אינו בדין שאשב למעלה מהם. והם לא אמרו כן, אלא: "לו ישטמנו יוסף".²¹

אחרית דבר – יותר שאלות מתשובות

נראה שב"פרשה קטנה" זו שכינינו 'סעודת יוסף ואחיו' יש יותר שאלות מתשובות. לשאלות ששאלנו בראש הדף, נוסף כאן נופך "קטן". ניחא כל החשבונות שבין יוסף לאחיו, מה עם אבא יעקב שם בארץ כנען המתאבל עדיין בשקו ובתעניתו? מי חושב עליו? נראה שיותר משסעודה זו פותרת משהו, היא ממחישה את המלכוד העצום שבו מצויים שני הצדדים. יוסף אמנם לא יודע שאביו באבל עליו, אבל יכול לשער מה עבר עליו מאז שנפרדו והוא לא יודע מה עלה בגורל בנו האהוב. והאחים? הם מן הסתם מרגישים בקונטרסט הגדול בו הם מצויים אבל מנועים מספר לשליט מצרים שאין זה הולם שישבו במסיבה עמו כשאבא סובל שם בכנען. אולי לא בכדי נאלמו פרשני המקרא הקלאסיים: רש"י, אבן עזרא, רשב"ם ורמב"ן וקצרו מאד בפירושיהם לפרשת סעודת יוסף ואחיו. רש"י מסתפק בהבאת תמצית מדרש רבה בו פתחנו, רשב"ם

¹⁹ מהבוקר שלמחרת חוזר אור החיים לבחון מה הייתה מטרת יוסף ב'תרגיל' גביע הכסף שהוא ללא ספק נקודת השיא בהתנכרותו לאחיו. וכדבריו: "צריך לדעת טעם יוסף בעניינים אלו". אם כוונתו "לצערם", הרי מעשיו מאמש בסעודה שערך לכבודם "מוכחים" ההפך "כי גמר בלבו השלום ואכל ושתה עמהם והראה להם שלום"! תשובתו של אור החיים חוזרת לשאלה הכללית בה דנו רבים וטובים: מדוע בכלל התנכר יוסף לאחיו, והצעתו מתמקדת סביב מוטיב הכפרה שיכול להתקיים רק אם יתלוו לו הבושה, ההכרה שיש מי שמכיר את מעשיהם ואי אפשר יותר להמשיך בהסתרה, ומבחן מסירות הנפש על בנה האחר של רחל. כל זה כאמור חלק מהדין הגדול על התנכרותו של יוסף לאחיו, אך אותנו מעניינים ההתייחסות לסעודה של אמש. כוונותיו של יוסף בסעודה זו היו כנים וחמים: "מעשיו מוכיחים כי גמר בלבו השלום ואכל ושתה עמהם והראה להם שלום". יוסף שלח לאחים רמזים ברורים בכל התנהגותו שם: "מצינו לו שהיה רומז להם הדבר בפרטים אחרים דכתיב: וישבו לפניו הבכור כבכורתו וגו' וכאלה רבות". אבל האחים לא נרמזו ובהרוו לשותות לשכרה.

²⁰ אנו מציעים להעמיד את סעודת יוסף ואחיו בפרשתנו כתמונת ראי הפוכה של ישיבתם לאכול לחם בתחילת הסיפור, כאשר התדיינו ביניהם אם להרוג את יוסף או למכור אותו לעבד. ראו פירוש חזקוני שם: "וישבו בסעודה. וישבו מרחוק לאכול לחם פן ישמעו משם קול צעקתו" ומדרש פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא י כי תשא: "והם עומדים ומשליכין אותו לבור ואומרים: נאכל ונשתה ואחר כך אנו מושכים אותו ומעלים והורגים אותו. אכלו ושתו, באו לברך, אמר להם יהודה: באים להרוג ומברכים להקב"ה? אין אנו אלא מנאצים ... מה בצע כי נהרוג את אחינו. אמר להם יהודה: בוצע בך ניאץ ה' " (ראו בדברינו [מה בצע כי נהרוג את אחינו](#) בפרשת וישב). אולי ראה יוסף כאשר העלו אותו מהבור את שיירי ארוחתם, אולי מי מהאחים נתן לו בכל זאת פרוסת לחם לדרך. כך או כך, הנה כעת הסעודה שמנגד, הנה האפשרות לתקן בסעודה זו את הקלקול הנורא שבסעודת 'אכילה על הדם' לפני עשרים ושתים שנה. האמנם הייתה זו 'סעודה מתקנת' בה ביקש יוסף להראות לאחיו ש"גמר בלבו השלום ואכל ושתה עמהם והראה להם שלום" כדברי אור החיים, ו"שהיה בצוותא בשמחה עמהם" כפירוש העמק דבר? או אולי 'סעודה נוקמת' בה תכנן יוסף מראש את עלילת גניבת הגביע והשקה את אחיו לשכרה כדברי משך חכמה ואלשיך? ואולי בדומה למהלכים אחרים בחיים האנושיים – האמת הפשוטה היא באמצע, בדרך ביניים. הייתה זו 'סעודת מבחן' שערך יוסף לאחיו ולעצמו. סעודה שתחילתה בטוב, בתקווה סמויה שאולי דווקא כאן במאכל ומשתה – שעומד כנגד מאכל ומשתה האחים כשהשליכו את יוסף לבור – תטוהר האווירה ותתחיל הדרך הארוכה לפיוס, לריפוי והשלמה. האחים יקלטו את הרמזים ששולח להם יוסף ויתוודו עד הסוף בפני שליט שרומז להם שהוא יכול בגביע לנחש הכל והשלום יחזור לבית יעקב. אך משלא צלחה דרך זו שהסתיימה בשתייה עד לשכרה (עד דלא ידע), בחר יוסף בדרך הקשה של האשמה בגניבה ולקייח בנימין ודווקא שם בגישתו של יהודה - שעפ"י מדרש בראשית רבה יוסף מכתיר אותו כמלך (ומותר לטווח הארוך על חלומותיו) - צלחה ההתוודעות ופסקה ההתנכרות.

²¹ כך בפרשת ויחי לאחר מות יעקב ולאחר שיוסף ואחיו חוזרים למצרים אחרי הקבורה של אביהם במערת המכפלה. ראו גם מדרש תנחומא (בובר) פרשת שמות סימן ב: "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מה ראו? ראו כל ימים שהיה יעקב קיים היה יוסף סועד עמהם והיו אוכלין על שולחנו. וכיון שמת יעקב לא אכלו על שולחנו ... אמרו: יש רעה תמונה בלבו של יוסף, והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו". כך גם במדרשים אחרים (משנת ר' אליעזר) ובפירוש רש"י על הפסוק שהבאנו בדברינו לו ישטמנו יוסף בפרשת ויחי. מקורות אלה מצטרפים לכאורה לשיטה שסעודת יוסף לאחיו בפרשתנו הייתה לא כנה. לאחר מות יעקב מתברר שכל השנים בהם סעד יוסף עם אחיו במצרים עשה זאת אך ורק מפני כבוד אביו. והמסנגרים על יוסף שלא כרד"ק, אור החיים והעמק דבר יאלצו להידחק לטעון של "מי ישב בראש". כל עוד יעקב חי, הוא שקבע מי יישב בראש (והדברים "הסתדרו") עם העובדה שיוסף הוא משנה למלך מצרים). אבל כעת שאבא יעקב נפטר, אין ליוסף עוד הרשאה מאביו לשבת בראש השולחן המשפחתי. ולתת ליהודה או לראובן לשבת בראש לא יכול היה יוסף לפי שהוא מלך ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול.

מתייחס בקצרה רק לשאלה על מה תמהו האחים (הערה 12 לעיל), אבן עזרא מסתפק בהסבר מה הם "ידות" ומה הם "משאות" בפסוק האחרון: "ותרב משאת בנימין", ורמב"ן נאלם דום מפסוק כג בפרק מג בפרשתנו עד סוף הפרק. אם לא נניח שחלק מפירושם אבד, שתיקה זו של הפרשנים הקלאסיים מהדהדת בכל עוז ואומרת פרשני והסבירני. אך שוב מצאנו שרמב"ן כן מתייחס לנושא סעודת יוסף ואחיו. אם לא במישרין על פסוקי הפרשה, כן בעקיפין בפירושו לנאום יהודה בתחילת פרשת ויגש. רמב"ן שם מדגיש שסעודה זו ומעשים אחרים שעשה יוסף כגון דבריו: "את האלהים אני ירא" חיזקו את הרגשת יהודה שלפניו עומד שליט נאור שאינו פועל רק מכח שלטונו הפיסי ושאפשר לפרוט גם על נימי חוש הצדק שלו. ראה דברינו דברי יודה ליוסף – שיטת רמב"ן בפרשת ויגש.

שבת שלום, אורה והלל בחנוכה

מחלקי המים

מים אחרונים: מן הסתם יש עוד פרשנים שלא הבאנו שהתייחסו לפרשה זו וכל היודע דבר אודות עניין זה, אנא יחיש שמועתו הטובה אלינו.